

A sepia-toned portrait of Queen Wilhelmina of the Netherlands. She is shown from the chest up, wearing a dark, textured dress with a white lace collar and a brooch. Her hair is styled in an updo. In the lower left, her hands are visible, holding a pair of round-rimmed glasses and a small notebook. The background is a solid, light brown color.

EENZAAM MAAR NIET ALLEEN

Voorwoord van Cees Fasseur

Wilhelmina

Eenzaam maar niet alleen

Eenzaam maar niet alleen

Wilhelmina
Prinses der Nederlanden

Met een voorwoord van Cees Fasseur

Uitgeverij
Ten Have

Omniboek

© 2012 Nederlandse editie Uitgeverij Ten Have & Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.uitgeverijomniboek.nl

Deze herziene uitgave kwam tot stand in samenwerking met de uitgeverijen Ten Have en Omniboek. Dertien drukken van deze ‘everseller’ werden uitgebracht door uitgeverij Ten Have in Baarn. De veertiende editie verschijnt mede onder imprint van zusteruitgeverij Omniboek.

14^e druk, november 2012

Omslagontwerp: Van Soelen Communicatie, Zwaag

© 1959 H.K.H. Prinses Wilhelmina der Nederlanden

© 2012 voorwoord Cees Fasseur

NUR 698 & 700

ISBN 978 90 259 0203 2

ISBN e-book 978 90 259 0204 9

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by any electronic or mechanical means without written permission from the publisher.

Inhoud

Dankbetuiging 7

Voorwoord door Cees Fasseur 9

Inleiding 25

I Vader en moeder 33

II Mijn jeugdjaren 59

III Het begin van de nieuwe eeuw 105

IV De Eerste Wereldoorlog 155

V Tussen de oorlogen 197

VI De Tweede Wereldoorlog 265

VII De bevrijding en daarna 393

VIII Wachtte mij nog een taak? 425

Illustratieverantwoording 435

Dankbetuiging

De heer Th. Booy betuig ik mijn grote erkentelijkheid voor de hulp en medewerking die hij als auteur, tevens vriend van onze taal, mij verleende bij de samenstelling van dit boek.

Al werkend aan mijn manuscript is mij gebleken, dat het opschrijven van mijn gedachten en herinneringen iets geheel anders is dan het schrijven van een boek. Dit laatste was een taak waarvoor ik tot dusver nimmer geplaatst werd. Van nabij ben ik er getuige van geweest hoeveel tijd, toewijding, accuraatheid en vakkennis de heer Booy aan dit boek gegeven heeft.

Hier wil ik ook een woord van dank richten tot mevrouw S.E. Booy-barones van Randwijck, die mijn rechterhand is geweest bij de besprekingen die rond dit boek werden gevoerd.

Ik betuig voorts mijn dank aan de heer B. Bolt, die een aantal gegevens voor mij heeft nageslagen.

Ten slotte dank ik mejuffrouw T.H. Meijer voor het vele typewerk, dat zij met het oog op dit boek voor mij heeft verricht.

PRINSES WILHELMINA

Voorwoord

door Cees Fasseur

Prinses Wilhelmina deed wat geen andere Oranje voor of na haar gedaan heeft. Ze schreef haar memoires (die van haar eigenlijk geen memoires of autobiografie mochten heten). Het manuscript werd in 1955 voltooid en vier jaar later, in februari 1959, uitgegeven. Haar boek *Eenzaam maar niet alleen* mocht zich in een enorme belangstelling verheugen. Wilhelmina was de gerespecteerde oorlogskoningin. Haar stem had vijf jaar lang vanuit Londen voor Radio Oranje geklonken. Haar boodschap ‘Nederland zal herrijzen’ en haar aansporingen om niet voor de Duitse bezetter te zwichten waren in de lange en bange oorlogsjaren door miljoenen Nederlanders met instemming beluisterd. Vanaf haar inhuldiging op 6 september 1898 in de Nieuwe Kerk in Amsterdam was Wilhelmina, toen pas achttien jaar oud, regerend koningin geweest. Op 13 mei 1940 had zij Nederland verlaten, gevolgd door haar ministers, om niet in Duitse handen te vallen. Bij de bevrijding van het land keerde zij op 2 mei 1945 uit Engeland terug. Drie jaar later, op 4 september 1948, dus bijna op de dag af vijftig jaar nadat zij de regering had aanvaard, deed zij afstand van de troon. Na haar abdicatie ging zij in de haar nog toegemeten veertien resterende levensjaren als prinses door het leven. Daarin was zij heel strikt. Er was maar één koningin en dat was Juliana (1909-2004).

Eenzaam maar niet alleen kunnen wij het beste omschrijven als een lange open brief van prinses Wilhelmina aan het Nederlandse volk. Het boek bevat een duidelijke heilsboodschap met autobiografische elementen. Met haar levensverhaal wilde zij duidelijk maken hoe zij zelf de weg tot Christus gevonden had en spoorde zij alle mensen, in het bijzonder haar landgenoten, aan haar voorbeeld te volgen. ‘Nu beschouw ik mijn opdracht vervuld, namelijk u een beeld te geven hoe alles in mijn leven geleid is en betekenis heeft gehad in Christus’ hoge plan’, zo luidt een van de slotzinnen van haar boek.¹

Al eerder, kort na haar troonsafstand, had zij tussen 1949 en 1951 een drietal brochures over dit onderwerp laten verschijnen. In de eerste, getiteld *De Grote Onbekende*, formuleerde zij de kern van haar boodschap aldus: ‘Voor ieder mens is de alles beheersende vraag welke betekenis Christus voor hem heeft (...) Is Christus *de Eerste* in Uw leven, waarbij elkeen en al het andere achterstaat?’ Niet alleen in geschrifte maar ook in haar betrokkenheid bij verschillende conferenties toonde zij zich een warm voorstander van de verbreiding en het uitdragen van de christelijke boodschap in het verband van de protestantse oecumenische beweging.

Ontstaansgeschiedenis van het boek

Die vroegste geschriften hadden niet het grote lezerspubliek getrokken waarop zij had gehoopt. Haar uitgever, Jurriën ten Have (1912-2004), overtuigde haar dat de belangstelling voor haar boodschap sterk zou toenemen in-

1. *Eenzaam maar niet alleen*, 434.

dien zij haar persoonlijke herinneringen aan haar leven en lange regering daar doorheen zou vlechten. Hij kon het weten, want hij was een bekende uitgever van christelijke literatuur in zijn dagen. Zijn advies viel in goede aarde. Haar plan nam vaste vormen aan toen zij in 1951 contact opnam met Thijs Booy (1923-2003) en hem vroeg in dienst te treden als haar particulier secretaris om te assisteren bij het schrijven.

Booy had zich in de oorlog verdienstelijk gemaakt in het verzetswerk. Wilhelmina leerde hem na de oorlog kennen door zijn deelname aan verschillende christelijke jongerenconferenties, waarover hij ook publiceerde. Zij liet hem weten dat zij in een nieuw boek Gods leiding aan het Nederlandse volk wilde laten zien in de jaren waarin zij koningin was geweest. Een autobiografie in de eigenlijke zin van het woord mocht haar boek niet worden, zomin als zij van het schrijven van een biografie door anderen over haarzelf had willen weten. Dat zou toch maar ontaarden in vleierij. Haar eigen persoon was onbelangrijk voor de boodschap die zij wilde verkondigen (Booy dacht daar anders over). Zij hoopte dat haar boek velen tot steun zou zijn en zou bijdragen aan de terugkeer van het Godsvertrouwen in het leven van de enkeling en van de volken. Thijs Booy accepteerde het aanbod en bleef tot haar dood haar toegewijde secretaris.

Geloof en christelijke inspiratie

Wilhelmina was een diep gelovige vrouw. In haar herinneringen vertelt zij hoe zij als jong meisje in een geloofscrisis terecht kwam na het bijwonen van een natuurkundeles waarin de Bijbelse waarheid over de schepping in twijfel

werd getrokken. Zij had naar haar zeggen het geloof behouden, ook door zichzelf af te sluiten voor wetenschappelijk onderzoek dat niet met Gods woord harmonieerde. Aan het einde van haar regering, bij haar huldiging in het Amsterdams Olympisch Stadion op 31 augustus 1948, tijdens de zonnigste Koninginnedag in vijftig jaar, formuleerde zij het in een korte toespraak tot het duizendkoppige publiek zo: 'Ik heb de goede strijd gestreden. Ik heb de loop geëindigd. Ik heb het geloof behouden.'

Dat geloof was verdiept en verinnerlijkt in de eerste jaren van haar huwelijk met prins Hendrik van Mecklenburg-Schwerin (1876-1934). In die periode bleef de vurig gehoopte kinderzegen uit en kreeg zij verschillende miskramen (een onderwerp waarover zij in haar boek het stilzwijgen bewaart). Pas de geboorte van een dochter en troonopvolgster, prinses Juliana op 30 april 1909, bracht uitkomst. Het was ongetwijfeld de gelukkigste dag van haar leven.

Vanaf haar vroegste kinderjaren was en bleef Wilhelmina een trouw kerkganger. Zelden zou zij het zondagse kerkbezoek overslaan, ook indien zij in het buitenland verbleef. Haar latere hofprediker Gerretsen (1867-1923) toonde zich verrast door de intensiteit van het geloof van de toen nog zeventienjarige, zoals hij in het voorjaar van 1898 aan een ambtsbroeder schreef: 'Na de preek stond de jonge koningin een poos in gebed verzonken. Dat was een plechtig ogenblik. De gehele gemeente staande, wachtende. Zij daaronder eerbiedig het hoofd gebogen.' Enkele dagen later zag hij haar weer bij een preek. 'Zij zo eenvoudig als een meisje van achttien jaren wezen kan. Zij sloeg haar ogen neer toen ik haar aanzag, zij schoof dicht tegen

haar moeder aan, een beetje bevreesd en bedeesd. Zij is een innemende verschijning.²

Ouder geworden ontpopte zij zich tot een kritisch toehoorder. Gaf de preek haar daartoe aanleiding dan kon de dominee mondeling of schriftelijk commentaar verwachten. De Utrechtse hoogleraar in de kerkgeschiedenis Gilles Quispel (1916-2006) zei mij eens hoe hij na afloop van een preekbeurt in de Haagse Kloosterkerk over het Thomas-evangelie ‘de oude koningin’ aan de telefoon kreeg. Ze legde hem, de toen nog jonge voorganger, het vuur na aan de schenen. Hij was zo onder de indruk van haar scherpzinnige vragen, dat hij pas na afloop besepte dat hij voortdurend met ‘Ja, professor’ had geantwoord!

Voor Wilhelmina was het christendom wezenlijk en superieur aan andere godsdiensten. ‘Men hoort vaak beweren’, zo schreef zij aan het slot van haar boek, ‘dat de christelijke geloofswaarheid slechts één is uit de rij van de godsdiensten en geestesstromingen. Het christendom is echter geen godsdienst in de gewone zin van het woord. Waar de andere godsdiensten een leer nastreven die alles beheerst, is Christus zelf zonder meer de weg, de waarheid en het leven. Hij is de vervulling van wat de andere godsdiensten nastreven. Het hoogste antwoord op het diepste vragen.’³

De kerken als zodanig telden voor Wilhelmina minder mee. Zij vervulden naar zij schreef ‘geen rol van betekenis’ in haar leven. ‘Zij stonden daarvoor te ver af van mijn

2. J.H. Gerretsen aan S. Buytendijk, ongedateerd. Het brieffragment is mij ter beschikking gesteld door Paul Gerretsen, kleinzoon van de hofpredikant.
3. *Eenzaam maar niet alleen*, pp. 428-429. Het daaropvolgende citaat is ontleend aan p. 91

persoonlijke binding met Christus en zijn leiding met mij.' Predikanten komen in haar levensherinneringen evenmin voor. Daarentegen klopte haar hart voor de zending. Voor zendingsmensen als een L.I. Nommensen (1834-1918), de apostel van de Bataks, de eveneens in het toenmalige Nederlands-Indië werkzame Hendrik Kraemer (1888-1965) en de begenadigde zendingsarts Albert Schweitzer (1875-1965) stonden de deuren van paleis Het Loo, haar favoriete residentie, altijd open. Deze nobele mannen werkten immers daadwerkelijk mee aan de verbreiding van het christendom. Albert Schweitzer, zo vertelde Thijs Booy mij in 1995, had zij overigens door een toeval leren kennen. Gewend op zondagavond een gesprek te voeren met een geestelijke, was zij in het buitenland een keer aangewezen op een jonge predikant die inviel voor een oudere, ziek geworden collega. Deze jongeman was niemand anders dan de man die later naar Lambarene in Afrika zou gaan!

Het antikatholicisme van haar jeugdjaren, haar als een Oranje bijna met de paplepel ingegeven, liet zij naarmate zij ouder werd varen. Zij was niet ongevoelig voor de loyale houding en aanhankelijkheid van haar rooms-katholieke onderdanen, die toen meer dan een derde van de Nederlandse bevolking uitmaakten. In de oorlogsjaren 1940-1945 toonde zij zich vol bewondering voor de moed van de katholieke geestelijkheid in de Nederlandse kerkprovincie in haar principieel verzet tegen de Duitse bezetter. Haar boek *Eenzaam maar niet alleen* gaf zij later aan kardinaal Bernard Alfrink (1900-1987) cadeau. In 1971, negen jaar na haar dood, werd zij samen met kardinaal Johannes de Jong (1885-1955), die als aartsbisschop het katholieke verzet in Nederland had geleid, vereeuwigd op een monumentaal

bronzen kruis boven het altaar van de Vredeskapel in de Sint-Catharijne Kathedraal aan de Lange Nieuwstraat te Utrecht.

Er is wel beweerd dat Wilhelmina tot het schrijven van haar godsdienstige beschouwingen en daarmee indirect van haar boek geïnspireerd zou zijn door de *selfmade* Bijbelexeget Wim Kaiser (1897-1960). Deze was eind jaren veertig van de vorige eeuw een toonaangevende figuur in de kring van volgelingen van de ‘doorgeefster’ en gebedsgenezers Greet Hofmans (1894-1968), die grote invloed op Juliana uitoefende. Niets is echter minder waar. Wilhelmina en Wim Kaiser onderhielden in 1949 inderdaad contact met elkaar, waarbij de prinses zich ook geïnteresseerd toonde in de boodschappen en doorgevingen van Hofmans. Maar deze liefde bekoelde snel. Al in oktober 1949 liet Kaiser haar beleefd weten dat ‘Uw woorden over Mej. H. en mij mij zeer wrang getroffen [hebben]’.⁴ Bij de komst van Thijs Booy was Kaiser reeds lang uit het beeld verdwenen.

Bij herhaling maakt Wilhelmina in haar werk duidelijk hoe de daarin geuite religieuze gevoelens reeds tientallen jaren haar gedachteleven sterk beheersten. Grote indruk had al in de jaren twintig het optreden van Sadhoe Soendar Singh (1889-1929) op haar gemaakt. Hij was een sikh die zich tot het (presbyteriaanse) christendom had bekeerd en zich tot levenstaak had gesteld het christendom verder te

4. Han van Bree, Een religieuze ‘aanraking’ in de winter van 1949. Wilhelmina’s overgave aan Greet Hofmans, in: Mirjam de Baar e.a., *Biografie & religie. De religieuze factor in de biografie* (Amsterdam 2011), pp. 130-147. Voor het citaat: 143-144.

verkondigen. Als *sadhoe* (een soort bedelmonnik) had hij daartoe zelfs Tibet bereisd. Zijn uitspraken werden neergelegd in een Nederlandse bloemlezing van de hand van de gewezen zendingsconsul C.W.Th. baron van Boetzelaer van Dubbeldam (1873-1956), die in 1927 in handen kwam van Wilhelmina. Hij preekte in gelijkenissen die aan de bijbel of de natuur waren ontleend. Zo vergeleek hij de kritische gelovige met een kind die van zijn geloof, voorgesteld als een ui, steeds meer schillen afhaalt om te zien wat erin zit. Door steeds maar nieuwe vragen daaraan te stellen, aldus Singh, bleef van het geloof niets over.

De totstandkoming van het boek

Met Booy werkte Wilhelmina gedurende een viertal jaren samen bij het schrijven van *Eenzaam maar niet alleen*. De vraag dringt zich natuurlijk op welk aandeel elk van beiden daarin had. Wilhelmina had als jonge koningin de ambitie gekoesterd haar Regeringsherinneringen aan het papier toe te vertrouwen, misschien met het doel om later van haar op schrift gestelde ervaringen in het staatkundige vlak te profiteren. Zij deed dit in de jaren 1902-1906. Later eisten andere zaken en de geboorte van haar lang verbeide dochter haar aandacht op; het manuscript bleef onvoltooid. Deze herinneringen waren sterk politiek gekleurd. Een minister-president als Abraham Kuyper (1837-1920) wordt er bijvoorbeeld uitvoerig in geschetst. Ondanks de slechte verstandhouding die de jonge Wilhelmina met hem had vanwege zijn heerszuchtig karakter, was zij niet blind voor zijn verdiensten. Vermoedelijk onbewust schetste zij ook een zelfbeeld: 'Naast zijn vlug bevattingsvermogen bezat hij de fijnheid van geest van de vrouw die vaak zoveel

handiger is in de keus harer middelen om tot haar doel te geraken en waardoor zij over zoveel mannenverstand de overhand heeft.’⁵

Deze lang onbekend gebleven herinneringen bewijzen dat Wilhelmina wel degelijk in staat was een verslag van haar leven te doen. Juist het politieke element in de Regeringsherinneringen vormde echter het onderscheid met haar latere boek, waarin de wisseling van ministeries en de vermelding van bewindslieden, met een enkele uitzondering, zorgvuldig achterwege bleven.

Naar wij mogen aannemen was hun beider werkwijze zo dat Wilhelmina de grondtekst schreef en Booy die stilistisch bewerkte en van commentaar voorzag. Hij bezat immers een vlotte pen die Wilhelmina ontbrak. Dat hij de feitelijke auteur van het boek zou zijn geweest, zoals soms werd gemompeld, is echter beslist onjuist. Het is ook door hemzelf steeds met stelligheid ontkend. ‘Zij wilde wat op haar naam kwam zelf schrijven.’⁶ Het hebben van een *ghost-writer* paste inderdaad totaal niet bij Wilhelmina, zeker niet waar het haar eigen levensverhaal en religieuze overpeinzingen betrof. Mooi schrijven kon ze niet, haar taalgevoel liet soms veel te wensen over, maar dat betekende niet dat zij de pen aan een ander in handen gaf. Ook in de Tweede Wereldoorlog schreef zij haar tientallen redevoeringen voor Radio Oranje met een heel enkele uitzondering altijd zelf. Zij wilde daarbij steeds de dingen

5. Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*, 346. In dit boek zijn de Regeringsherinneringen voor het eerst vermeld. Ook Thijs Booy was van hun bestaan niet op de hoogte.

6. Thijs Booy, *De levensavond van koningin Wilhelmina*, 72, 73.

zo eenvoudig mogelijk zeggen met vermijding van gezwollen of onbegrijpelijke taal. Zo ging het ook in het contact met Booy, die haar overigens wel mocht tegenspreken en dat soms maar lang niet altijd met enig succes deed. Ook de titel van het boek heeft zichzelf bedacht. Booy vond die wat klagerig. De koningin liet zich door dit bezwaar niet overtuigen. ‘Mijnheer Booy, wilt U mij verleiden tot een leugen? Ik wil in deze titel laten blijken hoe ik mij altijd heb gevoeld, een eenzaam mens.’⁷ Haar dankbetuiging aan hem en zijn echtgenote, mevrouw S.E. Booy-barones van Randwijck (1923-2009), die haar handschrift had uitgetikt, was overigens volkomen op haar plaats.

Aan Booy was ook te danken dat de in het boek vermelde feiten zorgvuldig werden gecontroleerd en waar nodig aangevuld. Feitelijke onjuistheden zijn dan ook met een lantaarntje te zoeken. Wel had iets meer verteld kunnen worden over het ernstige auto-ongeluk dat prins Bernhard op 29 november 1937 overkwam. Onverwacht zou een zandauto uit een zijweg op de weg zijn gekomen, waardoor de prins niet meer kon stoppen. In werkelijkheid reed hij met 160 kilometer per uur veel te hard. ‘Ik had een opgevoerde Ford, die reed als een raket’, biechtte hij later eerlijk op.⁸ Een andere omissie is te vinden in Wilhelmina’s verslag van de opening van de Staten-Generaal op 20 november 1945. Het ging hier om de *Voorlopige* Staten-Generaal en niet, zoals de tekst vermeldt, de *Tijde-*

7. Vraaggesprek van de auteur van dit voorwoord met Thijs Booy, 16 januari 1995.

8. *Eenzaam maar niet alleen*, 260; Cees Fasseur, *Juliana & Bernhard. Het verhaal van een huwelijk. De jaren 1936-1956* (2e dr. Amsterdam 2009), 71.

lijke (die waren op 25 september 1945 voor het eerst bijeen gekomen). Belangrijker is het beeldende verslag dat Wilhelmina doet van deze eerste naoorlogse opening: ‘Wij gingen per auto; onze paarden waren alle gestolen en weggevoerd door de vijand. De auto werd geëscorteerd door de BS in donkerblauwe overall (...). Naar mijn oordeel de mooiste opening van de Staten-Generaal die er ooit geweest is.’⁹

Het belang van Wilhelmina's boek voor de kennis van haar persoon

Vele malen drong Thijs Booy erop aan dat zij meer aandacht zou besteden aan staatkundige gebeurtenissen en aan het politieke element in haar levensverhaal. Bij Wilhelmina vond hij daarvoor echter een onwillig oor. Evenmin wilde zij te veel details uit haar persoonlijk leven prijsgeven. Wel stipt zij op enkele plaatsen persoonlijke problemen aan, die zich na de Eerste Wereldoorlog zouden hebben opgelost. Hiermee doelde zij waarschijnlijk op de lang uitbleven geboorte van een troonopvolger en op moeilijkheden in haar huwelijk met prins Hendrik, die na 1914 tot een onderling verwijderd leven van beide echtgenoten leidden, al bleven zij door hun enig kind, Juliana, nauw met elkaar verbonden. Haar terughoudendheid bij het doen van politieke uitspraken had wel het voordeel dat zij zich niet verplicht hoefde te achten haar boek ter lezing aan de minister-president voor te leggen, die immers ook na haar

9. *Eenzaam maar niet alleen*, 402. Onjuist is ook de vermelding op p. 404 dat de eerste naoorlogse Kamerverkiezingen in april 1946 werden gehouden; ze waren op 17 mei 1946.

troonsafstand voor haar uitlatingen in geschrifte ministerieel verantwoordelijk bleef.

Niettemin heeft zij toch in een levendige verteltrant in haar boek vele bijzonderheden over haar eigen persoon vermeld. Ook daardoor vormt *Eenzaam maar niet alleen*, meer dan vijftig jaar na de verschijning, nog steeds interessante lectuur. De lezer moet daarover maar zelf oordelen. Enkele voorbeelden kunnen op deze plaats volstaan.

Wat allereerst uit haar boek spreekt is haar tomeloze vaderlandsliefde, naast haar christelijk geloof, het leidende motief in haar leven. 'Mijn liefde voor het vaderland was als een verterend vuur (...). Zij wist zich alleen gebonden aan bezadigdheid, rede en verstand, waar de hoogste belangen van land en volk dit eisten. Ieder die deze dreigde te benadelen beschouwde ik als mijn grootste vijand.'¹⁰ Maar ook haar liefde voor de schilderkunst, gecombineerd met die voor de natuur, toont zij onmiskenbaar. 'Mijn kunst is voor mij een stuk religie. Uren kan ik in Gods schepping doorbrengen en haar in mij opnemen en op mij laten inwerken, teneinde haar aard en karakter te begrijpen. Daarna neem ik tekenstift en penseel ter hand om haar zo weer te geven als haar Schepper haar heeft gemaakt.' Terecht werd het boek geïllustreerd met foto's van haar schilderijen. Over de reden waarom Hendrik en zij besloten tot een witte uitvaart, als hun uur geslagen was, zwijgt zij evenmin. 'Wij hadden beiden de geloofszekerheid, dat de dood de ingang tot het Leven is en elkaar daarom beloofd, dat onze begrafenis geheel in het wit zou geschieden.'

10. *Eenzaam maar niet alleen*, 171. De verdere citaten in deze alinea zijn ontleend aan pp. 212-213 en 251.

Voltooing en publicatie

Volgens haar eerste biografe, Henriëtte de Beaufort (1890-1982), zou Wilhelmina het manuscript aan anderen ter lezing hebben gegeven, waarna op hun advies veel werd geschrapt en besnoeid. Het zou de prinses hebben doen verzuchten: ‘Wat neem ik veel herinneringen naar Delft mee.’¹¹ Bij dit verhaal mag een groot vraagteken worden geplaatst. Er blijkt namelijk uit niets dat het manuscript voor de verschijning van het boek circuleerde en door anderen (behalve misschien Juliana) gelezen werd.

In april 1955 was ‘de oertekst’ gereed. De koninklijke auteur zou opgelucht maand en jaartal onder de laatste bladzijde van het manuscript hebben geschreven met de opmerking: ‘Ik heb het eind gehaald. Wie had dat gedacht?’¹² In de volgende twee jaar werd het woord voor woord nog eens doorgelezen, hetgeen menige wijziging opleverde. De wel eens gehoorde veronderstelling dat met de uitgave werd gewacht in verband met de Greet Hofmans-affaire, die in de zomer en het najaar van 1956 haar hoogtepunt bereikte, is onjuist.

Aanvankelijk had de prinses aan een postume uitgave gedacht. Het boek zou pas na haar dood moeten verschijnen als een soort geestelijk testament voor het Nederlandse volk. Later kwam zij hierop terug, misschien ook wel om het genoeg te smaken haar boek gedrukt te zien en van de ontvangst getuige te zijn. Begin 1958 werd tot publicatie besloten, die dus een jaar later dankzij de goede zorgen

11. Henriëtte de Beaufort, *Wilhelmina 1880-1962. Een levensverhaal* (’s-Gravenhage 1965), 269.

12. Booy, *De levensavond van koningin Wilhelmina*, 76.

van Ten Have haar beslag kreeg. Het omslagontwerp liet een ijsvogeltje, symbool van standvastigheid, zien dat naar een in zee drijvende kruik vliegt. Dit was Wilhelmina's idee geweest. Willem van Oranje (1533-1584), de Vader des Vaderlands, had zich al bediend van dit embleem en van de daarbij behorende zinspreuk *Saevis tranquillius in undis* (Rustig te midden van de woedende golven).

Op 10 februari 1959 lag Wilhelmina's geesteskind in de boekhandel, nadat gedeelten uit het boek eerder in feuilletonvorm in tal van Nederlandse dag- en weekbladen waren verschenen. De winkelprijs bedroeg f13,75 (of ruim 6 euro), een bedrag dat naar hedendaagse maatstaven met de factor zes moet worden vermenigvuldigd. Wilhelmina had een lagere prijs gewild, om maar zo veel mogelijk lezers te bereiken.

De ontvangst van het boek

Dat laatste bleek niet nodig. Het boek kreeg een overwelldigend onthaal. Een vorst die niet alleen de pen had opgevat maar ook zijn eigen ziel blootgelegd, dat was uniek en noch in Nederland noch daarbuiten eerder vertoond. Het werk werd door vrijwel iedere recensent met respect en eerbied besproken. Kritiek bleef achterwege, behalve in een enkel studentenblad, zoals het Amsterdamse *Propria Cures*, waar het in handen viel van de ook nu nog actieve publicist Hugo Brandt Corstius (1935). Menigeen zal teleurgesteld zijn geweest dat politieke kwesties in het boek onbesproken bleven, maar daaraan werd geen uitdrukking gegeven. Maandenlang stond het bovenaan op de lijst van best verkochte non-fictieboeken. Van de eerste druk verschenen 80.000 exemplaren, die bij voorintekening wer-

den afgenomen; van de tweede druk 16.000. Een derde druk van 8.000 exemplaren verscheen in oktober 1959. Begin 1961 zag een verschillende malen herdrukte pocket-editie het licht. In totaal werden volgens de uitgever van de Nederlandse versie bijna 200.000 exemplaren gedrukt.

In het buitenland bleek de belangstelling eveneens zeer groot. Dat gold in het bijzonder voor de Scandinavische landen, waar veel gelezen werd en de winteravonden lang zijn. Nog in 1959 verschenen een Deense, Noorse, Zweedse en Finse vertaling. Opmerkelijk genoeg werden in de republiek Finland bijna evenveel exemplaren verkocht (circa 9.000) als in de drie noordelijke koninkrijken samen. Een Engelse en een Amerikaanse uitgave volgden in 1960. Het kwam in 1961 ook tot een Duitse uitgave, al was dit een gevoelig punt vanwege Wilhelmina's afkeer van die taal, die zij na de oorlog niet meer wenste te spreken. Een Franse editie had nogal wat voeten in de aarde. Verschillende daartoe aangeschreven uitgevershuizen lieten het afweten. Uiteindelijk deed Ten Have het maar zelf. De kosten van de vertaling werden door Wilhelmina gedragen, die zeer hechtte aan een uitgave in het Frans. Als verre afstammeling van Gaspard de Coligny (1519-1572), via diens met Willem van Oranje gehuwde dochter Louise (1555-1620), voelde zij zich nauw verwant aan de hugenoten. Een Italiaanse uitgave kwam er daarentegen nooit. De uitgever met wie het contract gesloten was bedacht zich, omdat hij het boek te protestants van toon vond om de Italiaanse lezer te kunnen boeien.

De royalties van de Nederlandse uitgave beliepen een bedrag van circa 250.000 gulden, dat gelijkelijk tussen Wilhelmina en Thijs Booy werd verdeeld. De prinses schonk

haar aandeel weg aan goede doelen in binnen- en buitenland. Onder meer het vluchtelingenprogramma van de Verenigde Naties profiteerde ervan.

Ruim drie jaar na de verschijning van *Eenzaam maar niet alleen* overleed Wilhelmina op 28 november 1962 op haar geliefde Paleis Het Loo. Haar hart, dat altijd zo warm voor Nederland had geklopt, was bezweken.

Literatuur

Het leven van koningin Wilhelmina is beschreven in de tweedelige biografie van Cees Fasseur, die tussen 1998 en 2001 bij het Amsterdamse uitgevershuis Balans verscheen en voor een belangrijk deel is gebaseerd op niet eerder gepubliceerd materiaal uit het Koninklijk Huisarchief te 's-Gravenhage, waartoe de auteur als enige onbeperkt toegang had. In 2002 verscheen op dit werk een beknopt vervolg. Zie achtereenvolgens:

Cees Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin* (1998); *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas* (2001) en *Wilhelmina. Sterker door strijd* (2002).

In het najaar van 2012 verschijnt van dezelfde auteur bij Balans: *Een dame van ijzer. Koningin Wilhelmina en de nationale gedachte*.

Bijzonderheden over de totstandkoming van *Eenzaam maar niet alleen* zijn, behalve in het tweede deel van de Wilhelmina-biografie uit 2001 (zie pp. 551 en 557-561), te vinden, in:

Thijs Booy, *De levensavond van koningin Wilhelmina* (Amsterdam 1965), pp. 70-85.

Inleiding

Toen ik op het punt stond deze inleiding te schrijven, kwam de kerstrede van het jaar 1951 van onze koningin. In een enkele korte zin vond ik er de gedachte in uitgedrukt die aan dit boek ten grondslag ligt. Zij zegt: *‘Door God geleid is zo, vanuit de eeuwig ruisende zee, ons vaderland zichzelf geworden’*.

Door God geleid.

Geen massaproduct, doch een volk, een persoonlijkheid; gestadig zich ontplooiend, gegroeid tot wat het nu is.

Door de bemiddeling van mensen laat Hij zijn wil volbrengen. Zo is ons vaderland zichzelf geworden.

Dit boek draag ik op aan de vader des vaderlands en aan mijn dochter, koningin Juliana.

Aan de vader des vaderlands om wat hij deed als dienaar van God en land.

Er zijn tijden waarin wij als vanzelf voelen dat alles is vastgelopen en het zo niet verder kan gaan, dus dat de historie in een beslissend tijdsgewricht is komen te verkeren. Het is opmerkelijk, hoe in de loop van de geschiedenis er juist in die tijden figuren verschijnen die het verlossende woord spreken en de verlossende daad of daden verrichten, die het lot van de volken in nieuwe banen sturen. Door de

Willem de Zwijger, borstbeeld in paleis Het Loo

bestaande gedachtewereld en de omstandigheden van het oogenblik heen ziende, ontwaren deze uitzonderlijk scherpzienden en fijnbesnaarden het beeld van de toekomst. Uit hun geest komen gedachten voort, die hun tijd ver vooruit zullen blijken te zijn. Door deze te verkondigen en door voor te gaan bij hun toepassing, zetten zij de eerste schreden op de weg die leidt tot verwezenlijking daarvan. Wat ik hier opmerk is niet te verklaren uit een toevallige samenloop van omstandigheden. Het is de wil van die hoge wijsheid, die, zonder dat de mensen die de geschiedenis maken zich ervan bewust zijn, de historie bestiert door de mensen, die zij zendt om het goddelijk beleid ten uitvoer te brengen.

Als een draad lopen deze gebeurtenissen door de eeuwen heen en zij behouden hun betekenis in het heden en in de toekomst. Indien ik bij u op instemming daarmede hoop, dan is het niet op een 'ja' knikken op, of een voor waar houden van de door mij ontwikkelde gedachte. Ik heb iets heel anders op het oog, iets heiligers, namelijk het ontdekken en het zich bewust worden van die leiding zelf.

Eén die de toekomst in dit licht heeft leren zien en haar heeft leren begrijpen, is de man die er plotseling was toen ons vaderland de bange uren van zijn geboorte door moest maken. Die het door de stormen van de tijd heeft heengeleid. Hij wist zich geroepen mede de toekomst te bouwen, gehoorzamend aan die wijsheid. En hij zweeg omdat hij dit wist.

Voor zij er waren, zag hij voor zijn geestesoog recht en vrijheid voor mensen en volken. Vrijheid van geweten, vrijheid God te dienen zoals men voelt dat het moet, gelijkelijk voor allen naar eigen overtuiging. Dit leefde reeds als werkelijkheid in zijn hart en denken. Worstelend tegen geeste-

lijke krachten, die over grote staatkundige overmacht beschikten, zowel politiek als militair en economisch, werd hij gesteund door een klein en verarmd volk, maar dat tot alle offers bereid was, waar het door de dwingelandij van een meedogenloze onderdrukker zijn rechten en vrijheden verloren had. Voor het bereiken van zijn doel beschikte Willem van Oranje slechts over een handvol krijgsvolk. *‘Nul n’est besoin d’espérer pour entreprendre, ni de réussir pour persévérer’* – ‘Standvastigh is gebleven mijn hert in tegenspoed’. Zijn levenshouding en zijn beleid had hij vastgesteld en hij bleef dat voorbeeld steeds getrouw. Van hem heeft iemand getuigd: ‘Hij wandelde als ziende de Onzienlijke’.

Zijn visie is en blijft de toetssteen waaraan de zuiverheid van beginselen en menselijke drijfveren getoetst kunnen worden. Wat hij begonnen is werkt nog door, ver buiten onze grenzen. Ons volk en de vader des vaderlands hebben gezamenlijk ons land tot bakermat van de vrijheid gemaakt; het was toenmaals de hoop en het toevluchtsoord van alle verdrukten en vervolgd.

Opgedragen aan mijn kind, onze koningin Juliana.

Naamgenote van de moeder van de grondlegger van onze onafhankelijkheid, die in haar zoon die eigenschappen heeft aangekweekt die hem ondanks zijn staatkundige en politieke opleiding – het doorlopen van de machiavellistische school aan het hof van Karel V – het heldere inzicht gaven in de vaak troebele en onzuivere drijfveren en overwegingen van dit bedrijf. Zodat hij eens en voor al deze verwierp en af zwoer, om alleen de stem van zijn geweten

*Koningin Juliana bij het portret van Juliana van Stolberg,
in de Nederlandse Ambassade te Parijs*

te volgen, bij alle beslissingen die hij nam, en zich niet te laten leiden door mensen en hun overwegingen, maar door God alleen. Juliana van Stolberg heeft haar gehele leven die lijn doorgetrokken en deze haar kinderen ingeprent, diep in hun hart. Zij is voor vele van haar tijdgenoten een voorbeeld van hogere wijsheid en innerlijke sterkte geweest.

Ik ontdek in de oude Juliana eigenschappen die ik in de jonge terugvind. Voor mij bestaat er een sterke verbondenheid tussen deze twee Juliana's.

God zegene verder dit leven en stelle het bij voortduring tot een baken, vanwaar zijn licht uitstraalt over de donkere golven voor de varenden op de levenszee.

Men verwachtte niet, dat dit geschrift een politiek of historisch relaas of een autobiografie zal bieden. Deze bewegen zich op een ander plan dan waarop hetgeen hier volgen zal, zich voltrokken heeft. Ik wil dan ook de lezer verzoeken mij op dat hoge plan te volgen.

Wat hier aan de orde is, is het door God geleid zijn van ons volk, in verleden, heden en toekomst.

In zoverre ik daarin tijdens mijn regering betrokken was, wil ik in dit boek zijn bestel over mijn leven trachten te beschrijven. In die leiding lag in zijn diepste grond de band tussen ons volk en mij. De verbondenheid tussen het Nederlandse volk en de vader des vaderlands en ook mij vindt in diepste wezen haar oorsprong in gemeenschappelijk vertrouwen in, en in een openstaan voor die leiding, die ons leven tot zijn bestemming brengt.

Vooraf ga de mededeling, dat ik pogen zal mijn leven en handelen te zien als dat van een buitenstaander, wiens innerlijke drijfveren ik ken. Ik hoop daardoor tot een zo

objectief mogelijk beeld te geraken. Voor alles moet dit beeld levens- en waarheidsgetrouw zijn. Zo alleen kan het beantwoorden aan de eisen die het hoge doel aan dit boek stelt.

Al hetgeen daarin beschreven zal worden, speelde zich af op de meest reële wijze in het reële leven, zo nuchter als dit zich iedere dag opnieuw voordoet. Zolang wij 'aarden vaten' zijn, spreekt dit vanzelf.

Wat van God komt, vraagt geen opsmuk van mensen; is er zelfs wars van. Het komt recht op ons af, zoals wij zijn, en het heft ons op.

Het kan ons eigenlijk niet ontgaan hoe in sommige situaties de omstandigheden en gebeurtenissen als een meesterlijk gelegde legkaart in elkaar passen, om ten slotte gezamenlijk een indrukwekkend beeld te vormen. Dan beseffen wij hoe ver zulke composities boven ons menselijk kunnen uitgaan.

Daarentegen kan het leven ook veel vraagtekens met zich brengen, onbegrijpelijk zijn, en wij moeten over veel geduld kunnen beschikken, willen wij daarin de leiding van God onderkennen. Ik voor mij ben ervan overtuigd, dat deze, zij het voor ons verborgen, bij de lotsbepaling zowel van volken als van de enkele mens nimmer ontbreekt.

Deze onnaspeurlijkheid van God behoeft ons niet te verwonderen, zolang, ik herhaal het, onze geesten besloten zijn in aarden vaten. In de grote lijn echter, namelijk als wij ons het gehele beeld voor de geest roepen, kunnen wij die leiding vinden en volgen. Wie Christus' leiding ontdekt heeft, leert haar steeds meer en duidelijker onderkennen.

Gelijk in de natuur alles een ontwikkelingsgang heeft en uitgroeit, zo ging en gaat het ook wat mij betreft bij het

mij bewust worden van de hogere leiding in mijn leven. Dit bewustzijn nam ten slotte mijn hele persoon in beslag en beheerste mijn daden. Ik mocht er kracht uit putten en wijsheid voor de vervulling van mijn taak en mijn roeping tegenover mijn landgenoten.

EENZAAM MAAR NIET ALLEEN

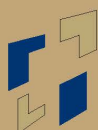
DE MEMOIRES VAN PRINSES WILHELMINA (1880-1962)

Vijftig jaar geleden overleed prinses Wilhelmina, die een halve eeuw lang koningin van alle Nederlanders was geweest. In 1948, vlak na de Tweede Wereldoorlog, deed ze afstand van de troon en maakte daarmee de weg vrij voor haar dochter Juliana. Ze besloot als eerste Oranjevorst ooit haar memoires te schrijven. In *Eenzaam maar niet alleen* blikt ze terug op haar leven: op haar jeugd in de negentiende eeuw, haar regeringstijd gedurende de moeilijke jaren van neutraliteit tijdens de oorlog van 1914-1918 en de bezetting door nazi-Duitsland, waarin ze uitgroeide tot symbool van de Nederlandse eenheid en onafhankelijkheid. Haar memoires zijn geschreven in een heldere stijl en worden gekenmerkt door een diep geloof. Het boek werd een bestseller en kende herdruk op herdruk. Inmiddels zijn er meer dan 200.000 exemplaren verkocht.

Eenzaam maar niet alleen is een uniek historisch document, dat licht werpt op een veelbewogen periode uit de Nederlandse geschiedenis, geschreven door een bijzondere vrouw.

Deze heruitgave, gemoderniseerd en in de nieuwe spelling, is voorzien van een inleiding door historicus Cees Fasseur.

NUR 698

Omniboek

www.uitgeverijomniboek.nl